

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ “НЕОФИТ РИЛСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО ИЗКУСТВАТА
КАТЕДРА „КУЛТУРОЛОГИЯ“**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и
научна степен „доктор” в направление 3.1. „Социология,
антропология и науки за културата”

на тема:

**МЕГАЛИТНИ ПАМЕТНИЦИ ОТ ЕГЕЙСКА ТРАКИЯ
АНТРОПОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ**

Докторант:

Ставрос Киотсекоглу

Научни ръководители:

проф. д.н.к Васил Марков

гл. ас. д-р Димитрия Спасова

Благоевград 2018

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ “НЕОФИТ РИЛСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО ИЗКУСТВАТА
КАТЕДРА „КУЛТУРОЛОГИЯ“**

Ставрос Киотсекоглу

**МЕГАЛИТНИ ПАМЕТНИЦИ ОТ ЕГЕЙСКА ТРАКИЯ
АНТРОПОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и
научна степен „доктор” в направление 3.1. „Социология,
антропология и науки за културата”

Научни ръководители:
проф. д.н.к Васил Марков
гл. ас. д-р Димитрия Спасова

Рецензенти:
Проф. д.и.н Валерия Фол
Доц. д-р Алексей Гоцев

Благоевград 2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на разширено заседание на катедра „Културология“, Факултет по изкуствата, ЮЗУ „Неофит Рилски“, състояло се на 24 април 2018 г.

Дисертационният труд се състои от 299 страници
Брой на приложенията - 1
Брой на изображенията - 172
Брой на публикациите по дисертацията – 5

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 27 юни 2018 г. от 12.30 ч. в зала 1577 на ЮЗУ „Неофит Рилски.

Рецензиите, становищата на членовете на научното жури и авторефератът са публикувани на сайта на ЮЗУ „Неофит Рилски“ Благоевград.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в кабинет 1570 на ЮЗУ „Неофит Рилски“ Благоевград, ул. Иван Михайлов 66.

УВОД

Мегалитизмът е един от онези феномени в праисторическата култура, които надхвърлят човешкото въображение. Огромните размери на древните каменни структури, разпръснати на територията на цяла Европа, представляват особено предизвикателство за фантазията както на обикновения човек, така и за научния ум, който от зората на модерната наука ги изучава в тяхната цялост, функции и предназначение. Разпространението на мегалитизма е огромно като площ и е невъзможно да се припише само на една култура. Тези големи, оформени от човешка ръка каменни произведения са навсякъде, включително и на територията на Егейска Тракия.

Актуалността на темата се изразява във възможността да се направи връзка между мегалитните монументи на територията на Егейска Тракия, сакралната им структура и намерените свидетелства за древни религиозни ритуали и погребални практики по тези земи. Антропологическият подход може да бъде точният начин за изследване, анализ и разбиране на поведението на колективната чувствителност на тракийското племе кикони, населявало тези територии в един определен исторически период. Настоящият труд покрива голям обхват от човешкия опит, свързан с Орфическата вяра за безсмъртието на душата като само една малка част от многото религиозни системи, създадени от човека, които му помагат да избегне драмата на биологичния край.

Мегалитите са изпълнени със символно и астрономическо значение, въплъщаващо концептуални философии за природата на света, населяван от различните народи в древността. В този смисъл, значението на мегалитите освен в архитектурна и географска перспектива, е отражение на една по-силна връзка със Вселената и духовното измерение. Долмените, скалните гробници и ниши, говорят за религиозни вярвания и ритуални дейности вътре в самите общности. Актуалността на темата за мегалитизма се припокрива и с една от целите на дисертационния труд – популяризирането, обогатяването с информация и защитата на локалните мегалитни обекти като част от местната история на Егейска Тракия.

Главната цел на дисертационния труд е да се локализируют мегалитните комплекси (йерофании, сакрални места, погребални монументи) в Егейска Тракия и да се свържат с античните орфическо-дионисиеви практики. Също така това изследване

има за цел да запълни липсата на информация, която засяга вярата, погребалните и мистериални практики на тракийското племе кикони, населявало тези земи и оставило безписмени, но многозначителни следи в обработени големи скали и камъни като израз на възможната вяра в безсмъртието на душата. В изпълнение на основните цели на проучването са определени 6 задачи, които систематично подхождат спрямо предмета и обекта на доктората:

- Установяване на човешкото взаимодействие със заобикалящото го пространство – организация, функционални и естетически взаимоотношения;
- Разкриване на елементите на сакрално място: жертвени кладенци, олтари, ориентирани според слънцето тронове, изсечени стъпки, стълбища в скалите и др.;
- Разкриване на тотемичен култ в скалните стели или поклонение пред скални маски /т.е. кухни в скалите, антропоморфни ниши/;
- Разкриване на йерогамия – символичен сексуален акт между слънчевия бог и скалната богиня; символично проникване на слънчевите лъчи през отвора на долмена до вътрешната камера;
- Разкриване на тракийската вяра в безсмъртието на душата.
- Разкриване на връзката между различните сакрални места, античната литература и иконография.

При изследването на мегалитните обекти на територията на Еврос използвам основно три източника на информация. (1) Археологически данни за скалини структури и други мегалитни паметници с актуален публикуван материал от проведени разкопки и теренни проучвания. Едновременно с това са включени и неизвестни на науката материали, които са събирани в рамките на теренни проучвания на мегалитните погребални обекти и скални светилища в префектура Еврос, в които водещо бе търсенето на основни характеристики: високи скали, скални образувания, скални хребети, комбинация от скали с интересни форми и наличието на вода в района. Наблюдението бе подсилено чрез сателитни карти, които спомагат за географското изложение на мегалитните обекти. (2) Иконографски доказателства, за каквито приемам скално-изсечени и други образи /силуети/, наблюдавани при тракийските скални обекти. (3) Литературни сведения.

В дисертационния труд са изследвани над 80 паметника. В методологично отношение проучването на паметниците е извършено на три етапа: структурен анализ с археологически и геологически интерпретации; хронологичен подход (където това е възможно) и сравнително изследване на общите черти, които можем да открием при различните мегалитни обекти. Получените резултати са анализирани, за да се определи предназначението и функцията на паметниците. Структурният преглед, който има за цел да уточни характеристиките на самите мегалитни обекти, също така отчита техния топографски контекст и връзката със заобикалящата среда.

Настоящата дисертация се състои от увод, изложение в три глави, заключение, приложения – съдържание изложено и съобразено с целите на изследването. Библиографията използва 331 литературни източника, на различни езици: английски, гръцки, български, италиански, немски.

ПЪРВА ГЛАВА

АНТРОПОЛОГИЯ НА САКРАЛНОТО

1.1. Въведение

Първа глава започва с анализ на *сакралното* и неговите проявления по отношение на пространството, времето, природата, Вселената, като част от вярванията на хората в един огромен времеви период от Праисторическата епоха до Античността. Следва съществена част, посветена на шаманизма като явление в древната култура. Главата завършва с *Феноменологията на сакралните места*, която засяга всички символични елементи, съставляващи сакралното пространство.

1.2. Сакралното

Всяка култура и религия има собствен модел за означаване на сакралното и различните аспекти на неговото проявление – хора, предмети, места, времеви отрязъци и пр. Ето защо в първа глава отделям специално място на понятията *йерофания* (проявление на сакралното в обект, човек или място в неопределен момент от човешката история); *кратофания* (проявление на свръхестествена сила в сферата на религиозното съзнание); *епифания* (проявлението на божественото като чудо, видение, знак и т.н.); *теофания* (проявления на божественото в човешки аспект).

1.3. Шаманизмът: лекуващото сакрално

Шаманизмът се появява като система от вярвания, поведение и практики, като реакция срещу заплашителната и стихийна природа, обкръжаваща примитивния човек. Повечето туземни култури по земята са развили практики с шаманистична природа, като свидетелства за някои от тях са видими по стените на пещери, върху масивни камъни или скали – изображения, които са датирани до 20 000 години назад във времето. Средствата и инструментите на шаманизма привнасят хармония и баланс между световите. Шаманът установява контакт с мощни сили и духове от невидими измерения, за да получи знание и сила, чрез която да помогне на общността. Шаманът овладява ходене върху огън, приема животински форми, става невидим. Той пътува през световите, лекува, превежда мъртвите до отредените им места. Той може да изпълнява всякакви роли, но основната характеристика, която отличава мистичната фигура на шамана е състоянието на транс, на мистичен екстаз.

1.3.1 Екстатичното пътуване

Основното шаманско средство за навлизане в екстатично състояние са ентеогенните растения, от които се получават различни субстанции. Ролята на тези субстанции за оформянето на културни модели в Праисторията дълго време беше отхвърляна от науката. Съвременната наука отбелязва значителен напредък в изследването на примитивния менталитет и влиянието на веществата от ентеогенните растения върху проявленията на сакралното и развитието на прото-религиозни форми. Откритията повдигат въпроса за генезиса на сакралното като продукт на знание, получено с времето чрез конкретни инструменти, които влияят на умственото, на психичното състояние на човека и на реалността на сетивата. Характерното за тези древни шаманистични практики в културите по света, е използването на растения от местната флора и фауна, които в съчетание с танц, ритуална музика или песнопения спомагали за навлизане в екстатично състояние.

Това което ще се окаже важно за контекста на доктората са реликтите на шаманизма в по-развитите религиозни системи на траки и елини и особено *хаома-сома* – свещеното питие на древните иранци и индийци, което се приготвяло от *Amanita muscaria* (Червена мухоморка). Използването на гъби, които притежават халюциногенни свойства, е обожествено чрез изсичания в скалите и почитано им като светилище, което би могло да се определи като йерофания. При разглеждането на мистичните ритуали и инициации в Елевзина и Самотраки, конкретно на Дионисиевите мистерии и на мистериите на Кибела, се разкрива една „опитомена” форма на шаманистичния екстаз. Като допълнение на това, митовете за Дионис и Орфей съдържат елементи като смърт, разчленяване, ритуално прераждане – елементи, които са много тясно свързани с шаманистичните практики. При мистериите на Кибела ударите на барабана играят съществена роля, а при Елевзинските мистерии е явна консумацията на халюциногени, свързани с пречистващите практики на Дионисиевия екстаз.

1.4. Феноменология на сакралните места

1.4.1. Култ

Връзката между човека и сакралното се установява и поддържа чрез почитание и религиозни актове: ритуали, молитви, танци, екстатични речи, почитане на определени хора и предмети, сакрална музика и т.н. Религиозният ритуал свързва божественото и човешкото, като така се създава взаимовръзка. Функционалната роля на култа е да

поддържа хармонията в общността, да предава традицията и да създава усещане за сигурност и надежда у членовете ѝ.

Отреденото място за култа се разпознава като сакрално на място където има олтар или издигната конструкция, на която се извършват жертвоприношения или се предлагат дарове. Мястото се избира заради своята връзка с религиозните вярвания в общността, защото има отношения с боговете, предците, духовете или заради морфологията му, която е индикация за сакралност. Такива места могат да бъдат наситени с още повече свещена сила чрез специалните сили привнесени от шамански ритуал или от спомените за необикновени събития на цялата общност. На такива места се правят церемонии, които насочват вниманието към по-висшите сили.

1.4.2. Йерофания, Епифания

Всяка йерофания, кратофания, епифания или теофания превръща първоначалното профанно пространство в сакрално. Всичко, което е необикновено, уникално, ново, чудовищно, се превръща в носител на магически сили, поради което в древното съзнание почти всичко заобикалящо е могло да се превърне в място със свещен характер. Когато на място, лишено от сакрални качества, се случи събитие като епифания или теофания, то се проявява като нещо различно в сравнение с обграждащата го среда – същото се отнася и за древните свещени предмети. Така светилищата се появяват заради тяхното разположение, но и заради това, че древният човек е установил контакт със средата, в която живее, така че да разбира по-добре заобикалящата го природа.

1.4.3. Камъните на свещените места, бетил, терапевтика

Камъкът, скалата, като част от сакралното пространство се характеризира с два много важни аспекта: практически – свързан със създаването на обекти и структури; символичен – свързан с осъзнаването, че камъкът може да представя нещо или някого отвъд чисто физическото си присъствие. Формата на камъка или на скалите, както и тяхната морфология, в частност зооморфизмът, антропоморфизмът или всякакви връзки с митологични или исторически разкази, могат да бъдат основна индикация за пренасянето на камъка, скалата в свещената традиция и следователно могат да бъдат окачествени като сакрални. Бетилът се среща в много древни и примитивни религии, а социалната и политическата сила на култа към камъка се изразява чрез мегалитизма – феномен, който разпознава и цени свещената природа на каменната материя.

Не са малко примерите, посочени в тази част на изложението, за уникалното присъствие на камъка в религиозната практика на древните култури; при тях мегалитните структури се срещат и споменават в истории и митове, като представителства на социална и политическа власт, като стели, маркиращи лобно място и пр. Примерите са показателни и идват от Омировата Илиада, от Библията, от Плутарх и от *Periegesis* на Павзаний.

1.4.4. Символизъмът на центъра

Свещеното място заема важна роля в традиционните общества и поради присъствието на универсалния център. При изграждането на светилище, човекът организира определено пространство като повтаря изначалния труд на боговете. Центърът е място по вертикала, в което се срещат небето и земята, както може да се види в примера със съня на Яков със стълбата. Центърът би могъл да бъде и място по хоризонтала, както се разбира от примера с мита за омфалоса в Делфи за определяне на центъра на света - Зевс изпратил два орела от двата края на света и мястото, в което се срещнали се превърнало в „пъпът на света”.

1.4.5. Планината и пещерата като свещени пространства

Важен аспект в теоретичната рамка, свързана със сакралния пейзаж, се явява Космическата планина. Множество са свидетелствата в древните религии за сакрализиране на височини – естествени или направени от човека. Тази сакралност зависи изцяло от спецификата на вярата на местното население. Планината може да е космическата ос, около която се върти целият свят, но може да е и мястото, на което небето и земята се срещат - митологичният център на Вселената. По смисъла на тази концепция, всеки храм, построен от човека може да се разглежда като архитектурно творение и символ на свещената планина.

Като част от планината, пещерата се интерпретира като женския принцип, матрицата на майката Земя, но също и неин защитен аспект. Навлизането в пещерата представлява промяна в състоянието, последвана от чувството за победа над опасните външни сили. Затвореното пространство в пещерите и водата, която тече вътре, символизира утробата на Богинята. Има много подобни пещери, намерени на територията на Италия, в Пелопонес, в Малта, в Далмация, в България. Наситена с женска символика, скрита и затворена, пещерата получава допълнителен баланс от символиката на планината, която се явява мъжкият принцип, видимата и външната

част. Така камъкът, скалата, притежават силно антропологическо измерение, което представя човека в неговия мъжки и женски принцип, а оттам в специфичен контекст като символ на човешкото същество.

1.4.6. Символични елементи във формирането на свещените пространства

Свещените места са естествени обекти с историческо значение за общността: извори, кръстопътища, блата, лозя, дървета и гори, места където общността се е събирала за обществени дела, при хълмове или планини, осигуряващи естествена безопасност. Това са места, които осигуряват на почитащия по-тясна връзка с небесното царство.

Сакралното място е като мозайка от обекти и повърхности, които са били предмет на различни практики и на преизползване. То само по себе си е естествено място сред природата, но е белязано от човешка намеса и както показват древните източници и съвременните изследвания, тези две предпоставки определят и типичните му характеристики: присъствието на слънцето през почти целия ден; височина на мястото (хълм, възвишение, планина); символизъм на центъра (менхир или стела); пещерен символ и матрица на майката Земя; наличието на стръмни скали и издялани олтари в близост до реки, гори или дървета. Този важен символизъм и тази структура на сакралното пространство се среща по цялото Средиземноморие на подобни култови места, обогатени от хората с незаличими следи, които ако бъдат правилно интерпретирани, могат да ни разкажат древната история на Източното Средиземноморие и на цяла Европа.

1.4.7. Археологически индикации за култ

Първа глава завършва с археологическите индикатори, които могат да дадат отговор на въпроса: как се разпознава светилище или сакрално място? Изведени са 4 принципа на разпознаване:

- 1) Насочване на вниманието;
- 2) Гранична зона между този и отвъдния свят;
- 3) Присъствие на божество;
- 4) Участие и поднасяне на дарове.

Тези четири принципа позволяват да се изясни структурата на самия ритуал, мястото, на което се провежда, символите които присъстват и цялата ритуална подредба, която би могла да е свързана с конкретното сакрално място.

1.5. Заключение

Заключението обобщава изведеното в първа глава, което дава основата за връзката на мегалитните обекти със сакралната територия, които предстоят да бъдат представени и анализирани в следващите глави.

ВТОРА ГЛАВА

САКРАЛНИ МЕГАЛИТНИ КОНСТРУКЦИИ

2.1. Въведение

Втора глава проследява теориите за неолитизацията на Европа и генезиса на сакралните мегалитни архитектурни конструкции, които се срещат в Атлантическата част на Европа, на Иберийския полуостров и Средиземноморието. Представени са мегалитни архитектурни обекти като камерни гробници, долмени, менхири, кромлехи и други култови конструкции, които създават широк типологичен диапазон, в който се поместват и мегалитните конструкции на Балканите, в България, Турция и Гърция.

2.2. Теоретичен преглед на неолитизацията и мегалитизма

Неолитната епоха е период на изключителни събития в живота на примитивния човек, които отключват огромна социална промяна. Теорията, която се радва на най-голямо внимание в научните среди до 1980 г. е предположена от Мария Гимбутас и се свързва с настъпващата в Европа *курганна култура* – племена с произход от северните степи над Черно море, които в 5-то хилядолетие пр.Хр носят със себе си знанието за мегалитните долмени. На тази теория противоречи Ренфрю, който смята, че Неолитизацията идва със земеделско население от Ориента, което носи със себе си както индоевропейския език, така и земеделска икономика. Модерните теории, които се явяват критика на вече споменатите, всъщност говорят за динамично развитие на общности вътре в континентална Европа, като намесата на външни земеделски групи от Изток е много малка и не толкова значителна. Така рамката, в която се осъществяват базисните процеси по неолитизация на континента, се изтегля по-назад във времето, а самият език се смята за вече присъстващ, дошъл заедно с хората, които са населили Европа още през Палеолита.

2.3. Онтология на мегалитизма

Първите ясно различни мегалитни постройки се срещат в Западна Европа по време на средния период на Новокаменната епоха (5500 г. пр.Хр.). По това време вече се наблюдава и добре установена социална йерархия, селско стопанство, движение на стоки в отдалечени райони, практиката на корабоплаването. В контекста на появата на мегалитни обекти, в Неолита започват да се наблюдават промени в отношенията към

мъртвите. Вижда се преминаване от доминиращите модели на единични погребения до колективни гробници в мегалитни монументи. Това подсказва за проява на религиозно съзнание и за нов вид ритуалност.

Според установените критерии, мегалитен обект е структура, построена от големи и тежки обработени камъни, без да е използвано спойващо вещество. Мегалитните структури в този смисъл са плод на човешката способност да променя и да се намесва в природната среда. Тази намеса обаче е белязана от изключително познание за самата среда, така че след сътворяването на един мегалитен обект, той се превръща във функционален от гледна точка на културните особености на общността, но и в архитектурно пространство.

2.4 Генезис на мегалитизма

Развитието на мегалитните монументи на територията на Европа се свързва с големите промени, които настъпват на континента по време на Ново-каменната епоха. Началото на неолитизацията на Италианския полуостров, Тиренските острови, Южна Франция и Иберийския полуостров, се дължи на популациите от културата „Кардиум“, която за първи път се появява през последните векове на VII хил. пр.Хр. на Йонийско-Адриатическото крайбрежие на Балканския полуостров. Разпространението на тези култури на запад се свързва с развитието на мореплаването, следствие на което на отдалечени една от друга точки на континента се появяват предпоставки за по-сложен социален строй и оттам за появата на мегалитни обекти.

Радиовъглеродният метод показва, че най-ранните мегалитни конструкции в Европа се намират на Иберийския п-ов. Те предхождат времево подобни структури в Бретон (Франция). Общото между тези ранни мегалитни конструкции е, че те са свързани с колективни погребални места. Разположението им показва ритуали в посока наблюдение на годишните цикли и на небесните тела, които са от особена важност за земеделието. Другата ритуална посока е свързана с култа към мъртвите. Зоната на поява на мегалитните монументи в Европа е предимно крайбрежна, като изключим територията на Португалия, където има комплекси навътре в континенталната част. Хронологично появата на мегалитните структури се отнася към средата на 5-то хилядолетие пр.Хр. Няма обаче унифицирана еволюция на този феномен, нито има ясно преминаване от по-прости към по-сложни обработени форми, нито може да се проследи промяна на размерите от по-малки към по-големи архитектурни пропорции.

2.5 Типове мегалити

Всеки мегалитен комплекс или всяко място, белязано от мегалитни паметници, представлява изолиран случай от гледна точка на местните специфики на самото място и от общността, която го почита. Още повече, че археологическите находки от мегалитните обекти са често от последния период на съществуване на самите обекти. Това прави изключително важно описанието на физическата същност на всеки конкретен обект, така че да може да се търси най-съответстваща интерпретация в неговия културен и исторически контекст.

Менхир – менхирът е вертикално поставен камък с много голяма тежест и символизира мъжественост и плодовитост. Той може да има важна политическа функция, да е спомен за висшестоящ предшественик, може да е граница на територия или да маркира зона с погребални могили. Там, където има представена човешка фигура върху самия менхир, той се нарича *менхир-статуя* или *антропоморфна стела*. Образът може да е на мъж-воин с прилежащия му арсенал, на жена с подчертани родилни форми и стилизирани символични елементи. Когато върху камъка има фигура обърната надолу с главата, може да става дума за починал човек. Често такива стели-статуи изобразяват божества или предшественици – пазители на общността.

Кромлех - група от менхири, поставени заедно във форма на кръг. Кромлехът е сложна конструкция. В средата на кръга може да има поставен долмен, свещен камък или купчина от камъни, в зависимост от предназначението. Група менхири в линия образуват каменна редица, която може да има календарно или някакво друго култово предназначение. Самите геометрични форми, създадени от кръга или редицата, дават предпоставки за множество спекулации, относно функциите на тези мегалитни структури.

Хендж – значителен мегалитен комплекс от големи камъни в кръг с предполагаеми астрономически и погребални функции. Той е в кръгла или овална форма с различен диаметър, изградена с дървени стълбове или менхири. Очертан е от окоп, който от своя страна е обграден от външен вал. Може да има повече от един ров и вал, а в първия, може да има серия от изправени камъни. Структурата позволява достъп до вътрешната част чрез един или повече входи.

Долмен – три вертикално поставени големи камъка, които оформят геометрична основа, с хоризонтално поставена върху тях каменна плоча. Обикновеният долмен може да е покрит със земна пръст, камъни или и двете. Има типове долмени с отвор отпред, който позволява достъп до вътрешността на конструкцията. В някои случаи

този отвор се превръща в дромос със забележителни размери. Тази конструкция се означава като *коридорен гроб*, а вътрешността може да има различни форми. Ако обикновеният долмен е предназначен за едно семейство, то коридорният гроб има комплексен характер – за повече от едно семейство с общ произход. Факт, който индикира развитие на политико-икономически взаимоотношения вътре в общността. В Късния неолит се появяват *долмените с покрита галерия*. Този тип структури нямат ясно разграничение между коридора и погребалната камера и образуват унифицирано правоъгълно пространство, затворено от удължена могила. Такива долмени се срещат във Франция, Дания, Германия, Холандия.

Cairns – струпани камъни в голямо количество, които образуват могила. В Северна и Западна Ирландия се срещат трапецовидни конструкции от камъни, които покриват голяма камера с оставено непокрито пространство, принадлежащо към структурата на обекта.

Нураги – тип каменна постройка под формата на пресечен конус – уникално явление, характерно за културата Нураги, зародила се на о-в Сардиния. Те са сравнително по-късни като поява - през 2-ро хилядолетие пр.Хр.

Други мегалитни храмове, които са известни с огромните си размери са тези, които се намират на Малтийския архипелаг. Гробници с помещения, издълбани в скали както и по-малки ниши, използвани за погребални цели също принадлежат към мегалитната култура.

2.6 Мегалитният феномен – първи интерпретации

Систематизираните проучвания на мегалитните паметници в Европа започват през 19 век, когато мегалитното наследство на континента получава научно внимание и започват първите археологически разкопки. В същия този 19 век, мегалитните монументи попадат в центъра на теоретичните рамки на миграционистките и дифузионистките течения. Следва представяне на теоретичния дебат за мегалитизма през 20 век, като се опитвам максимално подробно да засегна различните гледни точки.

2.7 Мегалитизмът между дифузионизма на Чайлд и революцията на радиокарбонното датиране

Модерният дифузионизъм на Чайлд изгражда теория, свързана с големите социални промени в Ново-каменната епоха. Теорията на Чайлд е свързана с мегалитизъм, който се заражда от Изток на Запад. Чак през 1960 г., след „втората

радиовъглеродна революция”, която включва в себе си дендрохронологията и по-рафинирани методи на възстановка, цялата рамка, създадена през 19 до средата на 20 век започва да се разпада.

2.8 Мегалитизмът между Новата археология и настоящите теории

Новата археология, предложена от Ренфрю не само, че критикува старите парадигми, но и предлага истинска социална наука, базирана на причините за културните промени в древния свят. Неговата система се основава на интерпретативни модели от процедурен тип, сред които той включва много фактори, белязали промяната в Неолитния свят на човека. Новата археология бележи значителен напредък в теоритизирането на социалната промяна, която довежда до появата на мегалитите. Дискусиите между различните учени вземат под внимание различните археологически открития, археоастрономически проучвания и радиокарбонното датиране, за да напредват в знанието за мегалитния феномен.

Интересна теория, допринасяща за неговото разбиране, се базира на визуалните образи, намирани в самите мегалитни обекти. Те са свързани с използването на халюциногенни вещества, които променят възприятията на древния човек и му дават перспективата на абстрактното мислене. При всяко положение обаче, с развитието на нови научни методи, съвременното познание за древните мегалитни обекти става все по-богато.

2.9 Мегалитна Европа и Средиземноморският басейн

2.9.1 Мегалитизмът на Иберийския полуостров

На територията на днешна Испания и Португалия се срещат обикновени долмени, долмени с дромос, долмени с галерия и монументални гробници, покрити с издаден свод. Мегалитният феномен е широко разпространен в западните и северните части на полуострова, свързани с бреговете на Атлантика, в Пиренеите и област Андалусия. Локалната еволюция на мегалитната архитектура се разделя на 5 фази: пре-мегалитна, която обхваща края на Ранния неолит и се характеризира с цистови гробове, покрити с могила и само с едно погребение. Следват подред още 4 мегалитни фази, които хронологически се простират от Средния неолит до средата на Медно-каменната епоха (първата половина на 4-то хилядолетие до втората половина на 3-то хилядолетие пр.Хр). Типовете обекти, които се срещат в хронологичен ред са: долмен с каменен дромос със суха зидария и кръгло погребално помещение; долмен с тесен дромос с

къса, но разширена трапецовидна камера; долмен с дълъг дромос и правоъгълно помещение; обикновен долмен без предишните архитектурни елементи. При всички тези фази се наблюдава присъствието на менхири около гробовете.

2.9.2. Атлантически мегалитизъм

На брега на Атлантическия океан, по продължение на Западна и Северна Европа, се среща обширна мегалитна група, която обаче не отразява хронологичната последователност, след като е установена съвременност на конструкциите с различни архитектурни форми. Франция разполага с „колекция” от най-древните мегалити в този район, както показва радиоуглеродното датиране в района на Бретан. От особен интерес са обектите в Керкадо, където има гробница с могила (4800 пр.Хр.) и на север от Керкадо, района на Карнак, където се наблюдава голяма концентрация на мегалитни монументи от всякакъв вид. От изключително значение е обектът „Le Petit Mont” близо до град Арзон в Бретан. Свещеният комплекс е с диаметър 60 м. и 7 м. височина, която покрива три долмена. Вътре няма намерени човешки останки или материални погребални предмети, а фрагментирани менхирни идоли като част от композицията с долмените. Изненадващо е присъствието на голяма стела на пода на комплекса, която вероятно изобразява Великата богиня-майка. В залива на Киберон, близо до Локмарикъо, на малкия остров Гавринис се намира гробница със същото име. Това е голям долмен с дълъг коридор, чийто вход е ориентиран към точката на слънцестоене, квадратна камера и могилата с диаметър 50 метра.

От Бретан мегалитната идеология преминава в Ирландия и във Великобритания. В Ирландия мегалитизмът придобива свои особености, поради наличието на гробове с кръстосана планиметрия и богати декоративни елементи, като например в гробница Нюгрейндж. Много характерни са гробниците с клиновидна галерия, наричани така, заради стесняващата се в единия край и образуваща клиновидна форма погребална камера. Предверието е отделено от погребалното пространство чрез праг, а вратата обикновено е обърната на запад. В северната част на острова се наблюдава друг много типичен за Великобритания тип гробници с дромос, покрити с кръгла могила, често с периметър от ограничителни камъни. В Централна, Северна и Северозападна Европа мегалитизмът се появява в неговия погребален аспект от 3600-3400 пр.Хр. до 2400 пр.Хр. Появата и разпространението му маркира началото на земеделието и оставя впечатляващ отпечатък в района, обхващащ Белгия, Холандия и Северна Германия, Словакия, Полша, Швейцария, Молдова и Западна Украйна. На север се наблюдава в

Дания и Швеция, като повечето от монументалните погребални конструкции са разположени по крайбрежието - в плодородни площи за селскостопански култури.

2.9.3. Мегалити в Средиземноморието

2.9.3. i. Северна Африка

Мегалитизмът намира разпространение в Северна Африка, по-специално в алжирско-тунизийския регион, който е богат на места с погребални долмени, изпълнени хомогенно и с конструктивната техника - ясна индикация за културно влияние от остров Малта и Южна Пулия и независимост от култовите практики и погребалната традиция на населението в Северна Африка.

2.9.3. ii. Малта

Едни от най-известните мегалитни храмове са тези в Малта. Основните им характеристики са сложна пространствена организация и специфични клетки тип "детелина". Храмовете са добре украсени, имат олтари и останки от големи и малки статуи, вдъхновени от иконографията на Богинята-майка, намерена в храмовете, заедно с останките от животни, използвани за дарове. Хипогеумът на Хал Сафлиени е уникална по рода си сложна система от стаи и тунели, които се развиват почти изцяло под земята до дълбочина 12 метра, разпределени на три нива. Вероятно става дума за място за погребения, тъй като са открити останките на хиляди отделни индивиди с останали артефакти, орнаменти и керамика.

2.9.3. iii. Балеарски острови

Огромни мегалитни паметници свидетелстват за развитие на мегалитна култура на Балеарските острови през цялата Ново-каменна епоха. Наблюдават се навети, талайоти, таули, постройки със странни форми, построени от неравномерно оформени камъни. Наветите наподобяват корабовидно тяло, като някои са дълги до 14 метра, широки и високи до 6 м. Предполага се, че са използвани за погребения. Таулата също е обект, който предизвиква интерес. Тя е хоризонтален монолит, добре оформен, поддържан вертикално от кубовиден стълб, като долната повърхност на горния елемент носи вдлъбнатина, в която се закрепва горната част на колоната. Долмените също са част от хармоничния мегалитен пейзаж на Балеарските о-ви.

2.9.3. iv. Италия

На територията на съвременна Италия могат да се отделят четири характерни зони с мегалитни обекти - Сардиния, Сицилия, Пулия и Аоста.

2.9.3. v. Сардиния

На о-в Сардиния се наблюдава широко разпространение на долмени, менхири, погребални кръгове, кромлехи и ограждения със западно влияние, датирани между неолита и бронзовата епоха. В сравнение с предишните мегалитни феномени, в техническо отношение те са по-изтънчени и с по-специфични конструктивни схеми, за които допринася и културата нураги.

2.9.3. vi. Сицилия

Сицилия не е толкова богата на мегалитни обекти, но все пак се срещат някои специфики, които заслужават да бъдат отбелязани. Изследвани са няколко категории мегалитни структури: псевдо-мегалитна погребална архитектура над и под земята; вероятни каменни структури в решетка и два монолита, вероятно календари, свързани с определяне на времеви цикли. Предполага се, че техническото влияние върху обектите е от Сардения и Пулия.

2.9.3. vii. Пулия

Пулия (Източна Италия) е интересна и специфична, заради своето разнообразие от мегалитни обекти: долмени, купчини от камъни, менхири. Долмените са два типа, обикновени долмени и долмен тип галерия. Менхирите, макар и малко на брой, имат неясно предназначение. Те са монолитни колони до 5 метра, като хронологичната им принадлежност също е неизяснена.

2.9.3. viii. Аоста

Аоста също представлява интерес за изследователите на мегалитната култура. Категорията е представена от мегалитен район, който първоначално вероятно е бил светилище, но с променливи функции към погребален характер. Учените са идентифицирали 5 структурни фази на обекта, които започват от 3-то хилядолетие и достигат до Бронзовата епоха. На място се среща обикновен долмен с трапецовиден атриум, монументално гробищно съоръжение и други монументални постройки, които при архитектурен анализ показват сходства с Понто-кавказките мегалитни структури.

2.10. Мегалити на Балканите и Мала Азия. Общо място на вяра, култ и ритуал в югоизточното Средиземноморие и Мала Азия в Античността (Турция, България, Гърция)

Скалните светилища в Древна Тракия в сравнение със скалните свети места и мегалитни обекти в Средиземноморието, показват разнообразие на елементи: избраният терен се вижда отвсякъде, свързани стърчащи скали и високо разположени

осветени от слънцето тераси, извори, антропоморфни образи или значителни части от тях; животински фигури на лъвове, мечки, коне, змии, костенурки; различни по форма тронове, олтари, ритуални ями, естествени или изсечени в скалите псевдо-пещери, стълбища водещи до никъде, кладенци и издълбани в скалите резервоари за вода, ниши и т.н. Сред най-забележителните мегалитни обекти са изсечените пещери-утроби – символ на Великата богиня-майка, около които в Източните Родопи са се развили цели скални комплекси: Татул, Щерна, Харман кая, Глухите камъни.

Друг типичен елемент на мегалитното светилище в Източните Родопи е каменният трон, предназначен за невидимото божество и предоставящ възможността да се покаже отдаденост в конкретната точка, в която човек е почувствал присъствието на това божество. Благодарение на Павзаний, който оставя редица описания на посетените от него храмове и светилища, са ни известни и други пещери утроби и светилища със скални тронове. Според сведенията на Павзаний мегалитни тронове са важен елемент от светилището на Деметра във Фенеос, светилището в Акрокоринт, в планината Сипил в Магнезия, както и тронът, посветен на Кибела на о. Крит, тронът в пещерата на Пан в Атика с разположена до него седяща статуя на Рея, култовата композиция от изсечено скално стълбище и трон във фригийския Град на Мидас, двойният трон при Хорик, отново във фригийска област и т.н.

2.10.1. Турция

Локализираният при Гьобекли тепе мегалитен обект е с потенциал да промени много от теориите за възникването на древните култури и цивилизации. Разкопките разкриват монументално мегалитно светилище, което се състои от изкуствен хълм, ограничен от стени, изпълнени от груби каменни блокове в сух градеж. Намерени са шест кръгли огради, оформени около огромни стълбове от тежък варовик, всеки с тегло от над 15 тона в Т-образна форма.

2.10.1. i. Култови места в Турция

На територията на днешна Турция са известни множество култови мегалитни обекти, разпръснати в различни части на страната. Един такъв се намира в близост до Града на Мидас. При този голям скален комплекс се наблюдават индикации за присъствието на храм на Великата богиня или Кибела. Има още няколко скални светилища на територията на Турция, които съдържат в структурата си изсичания, стълбища, канали и други съоръжения, които са знакови за присъствието на култа към Великата богиня майка. Друга група паметници се намира в близост до село Дутлука,

разположено на хълмовете при планините Мадра. Първият обект - Деликташ е под формата на арка и голям отвор, създадена от природата и дооформена от човешката ръка. Деликташ е свещено място с важни културни функции, свързани с жената и плодородието. На Деликташ жените изпълняват специфични ритуали за забременяване и определяне пола на бебетата, които ще се раждат. В района на Мердивенли Каялар се наблюдават огромни скали, скални участъци, стълби, канали, ями и няколко малки чаши.

2.10.1. ii. Мегалитни гробници в Турция

В Североизточната Тракия (Европейска Турция), по-специално в района на Странджа в провинция Адрианополис и в съседната провинция Къркларели, Лалапаша и Кофцаз има прости долмени като тези в съседна Югоизточна България и в Северозападна Гърция. Тези долмени обикновено са в близост до извори или потоци и се намират на скалисти платформи, обработени от човешка ръка. Долмените в турска Тракия, в зависимост от архитектурните аспекти, попадат в следните типове: първият тип съдържат гробница с дромос, а вторият тип съдържат дромос, преддверие и камера. Първият тип е по-често срещан, докато вторият вид се среща в района на Лалапаша. Съоръженията остават в употреба през Желязната епоха, но вероятно използването на тяхната конструкция се простира до късната бронзова епоха. Извън тези територии не можем да открием наличието на долмени. Менхирите в Турция не са толкова разпространени, но пък се намират голям брой скално-изсечени гробници в различни райони на Турция. По известни са тези във Фригия, но има и интересни обекти в Анталия.

2.10.2. България

2.10.2. i. Култови места в България

Мегалитните обекти на територията на съвременна България се свързват с културното наследство, оставено от различните тракийски племена. Най-разпространените мегалитни монументи са скално-изсечените светилища, а мегалитните монументи с погребална насоченост са долмените с една или две камери и дромос или гробници, изсечени в скала. В съдържанието на дисертацията най-важните култови обекти на територията на България са подредени според географското си разпределение: в Родопите, в Странджа и Сакар, в Средна гора, в Рила и Пирин, като коментирам само тези светилища, които имат паралел с мегалитната култура от територията на Еврос.

От изключително значение за тракологията като наука са мегалитните обекти в Родопска планина. Светилището при Татул се намира на 15 км източно от Момчилград. Импазантното светилище е изсечено в масивна скала, като върхът на скалата е оформен като пресечена пирамида. На върха е изсечен саркофаг, а около него - различни символи като слънчев диск, тронове, жертвени олтари и голям кладенец. Разположението на светилището се свързва и с астрономически наблюдения за определяне равноденствията, слънцестоянията, а оттам и за определяне на подходящия земеделски период.

Друг изключителен скален обект, изсечен изцяло в скала е Перперикон, разположен на 15 км от Кърджали и познат още като Djın tepesi (планината на духовете на турски) и Нурперракцион (на гръцки). Археологическите разкопки датират най-старите периоди на функциониране на скалния град в Неолита – между VI-то и V-то хилядолетие пр.Хр., а първият сериозен разцвет в късната Бронзова епоха. Самият обект е изумителен като размери и като културно-исторически наслоения, но това което е важно в контекста на дисертацията са научните спорове дали това е толкова дълго търсения древен храм на Дионис. В обособената част, свързана със скалното светилище, има трон и изсичания, които наподобяват скалните светилища във Фригия.

Изключително интересен и важен мегалитен монумент от територията на Източните Родопи е скално-изсечената терасирана пирамида, разположена близо до с. Ковил (обл. Кърджали). Пирамидата се намира на място, където са съсредоточени и други комплекси със скално-изсечени олтари, култови пещери, трапецовидни ниши, останки от древни конструкции и т.н. Пирамидалната конструкция се откроява в тази наситена територия със своята уникална форма. Тя има 5 нива. Всички следи сочат, че това е съоръжение, подходящо за провеждане на практики, свързани с култа към слънцето. Пирамидата впечатлява с формата си, защото наподобява терасираната пирамида на Джосер в Египет. Заради всички белези, които носи структурата на пирамидалния монумент, той основателно се определя като култов монумент, свързан с повсеместната религиозна почит към Слънчевия бог в древния свят.

Мегалитните култови места в Средна гора също са изключително разнообразни и впечатляващи. Трилитът при северните възвишения на Сърнена Средна гора е част от мегалитен комплекс, обхващащ голяма територия. Известен е като „Проходът” или „Вратата на Богинята”. Той представлява основа група скали, които служат за основа на два големи камъка, които стоят на върха на композицията и така образуват отвор. Всяка година на 21 юни слънчевите лъчи пробиват скалната структура и осветяват

трона, който се намира на 6 метра югоизточно от трилита. Датата съвпада с лятното слънцестоене, което е било от изключителна важност за Енеолитните общности по тези земи, защото празнували проявлението на Великата богиня-майка и нейния Слънчев бог-син.

Важно скално светилище в Средна гора е това при Кози Грамади – самотно скално възвишение с форма, която наподобява трон и с яма (ботрос), която може би се е използвала за ритуали. В Средна гора и по-точно в нейното подножие близо гр. Стрелча заслужава да бъде отбелязана голяма зона, наситена с мегалитни обекти. Най-известни от тях са Исара, Скумсале и Кулата. Сакралната част на това пространство се свързва със скална арка, която символизира утробата на женското божество. В комплекса има още изсечени олтари и скални тронове, които са разположени според модела, характерен за древните светилища в Тракия.

В Западна Рила се намира скалното светилище „Царев връх”. Комплексната композиция се състои от скална арка, скално яйце и скални гъби. Всички елементи са свързани с жертвоприношения. Особено забележителни са жертвените скални олтари, оформени като две човешки длани по свода на скалната арка, както и скалния олтар с формата на гигантска човешка стъпка, известен от народната култура като стъпка на Крали Марко, смятан за наследник на тракийското мъжко божество в българския фолклор.

2.10.2. ii. Менхири и кромлех в България

В началото на двадесети век менхирите в България са били около 800, от които днес са запазени над 150, но има и много преместени от оригиналната си позиция. Регистрираните кромлехи на територията на България са 5, като най-впечатляващ е този край с. Долни Главанак в Източните Родопи и кромлехът край с. Старо Железаре, северно от град Пловдив, който днес е разрушен.

2.10.2. iii. Мегалитни гробници в България

Долмените в България са съсредоточени в планинските райони на източната и югоизточната част на страната, особено в Странджа, Сакар и Родопите. Датирането им е възможно само чрез материали, намерени при последното им използване като погребални места и според официалното датирание те са използвани между 12 и 7 в. пр.Хр. Долмените от Източните Родопи се различават по характеристика от тези в Сакар. Два уникални долмена има в югозападния район на Ивайловград. Първият е разположен близо до с. Железино и представлява еднокамерен долмен, заобиколен от могила с крепида. Вторият е локализиран в района на с. Плевун. Това е цистообразен

долмен, датиращ от 5 век пр.Хр с необичайна дължина от 7.5 м и сложно оформление. Вертикалните плочи са тънки и добре обработени, приписвани на междинния тип сгради към класическите тракийски гробници с дълъг коридор.

Скално-изсечените гробници могат да се класифицират в две големи групи. Първата включва гробници с затворено погребално помещение, които можем да определим като пещерни и достъпни през входа. Втората група се отличава с присъствието на камера с вход и втори отвор на покрива, покрит с масивна каменна плоча. В класификацията биха могли да се добавят и гробници от трети вид, изсечени откъм горната част и покрити с каменна плоча.

2. 10.2. iv. Ритуални жертвени ями и кладенци

Единични ями или съвкупност от няколко такива са намерени в мегалитни храмове по време на археологически разкопки: издълбани в скалата, изкопани в земята, в селища, намиращи се в близост до погребални могили. Те са описани по различни начини (жертвени, култови, ритуални или пречистващи ями), които са близо до светилища, селища или под погребални могили. Впечатляващ е обектът, разположен западно от на София, известен като „Гърло”. Цилиндричен кладенец, дълбок 5.5 м., изкопан в скалата и покрит със стъпаловиден покрив. Стълбище и низходящ дромос водят до нивото на водата. Като датировка обхваща времето между XII-X век пр.Хр. с архитектура от циклопски тип, доста сходна с кладенците намерени на о-в Сардиния.

2.10.3. Гърция

2.10.3.1. Мегалитни конструкции в Гърция (гробници, погребални кръгове, менихири и пирамиди).

На територията на Гърция са открити множество мегалитни монументи от най-различен тип: статуя менхир при Софли-Магула (Лариса); менхири при Дендра и Миконос; менхири на о-в Тасос, датирани от Бронзовата епоха. Сред най-впечатляващите достижения на древната мегалитна култура в Гърция е така наречената Циклопска архитектура, която оставя зад себе си обекти с погребална и защитна функция. Впечатляващ е погребалният комплекс в Микена, който има проучени два монументални кръга с различни типове гробове с богати погребения. Освен гробници, изсечени в скали, гробници с покрив и гробници тип шахта, на територията на древна Гърция се отличават няколко мегалитни пирамидални конструкции, които са проучени, но и до днес представляват обект на спор за тяхното предназначение.

2. 10.3.2. Гробове с шахта

Гробовете от типа с шахта са прости като структура и се състоят от продълговати перпендикулярни на терена прорези, чиито страни са покрити със стени от малки камъни или тухли.

2. 10.3.3. Камерни гробници (скално-изсечени гробници)

Камерните гробници са издълбани в меката скала на склоновете на хълмовете и се състоят от дромос и главна камера. Понякога има отваряне на една от страните. Дромосът се изкопава хоризонтално или надолу по склона, докато дълбочината не бъде пригодена за отваряне на камерата в скалата. От късната хеладска епоха III (1400-1100 г.пр.Хр.) стените на дромоса се приближават навътре. Гробницата няма врата, входът им е доста дълбок, а страните също се приближават. Главната камера може да бъде кръгла, правоъгълна или овална в различни размери.

2. 10.3.4. Куполни гробници

Най-известни сводести гробници са тази на Атрей, гробницата на Клитемнестра, гробницата на Егист. Сводестата гробница е с камера, вградена в кръгъл план и със сводеста покривна система. Дромосът се намира в удължение от един радиус спрямо погребалната камера. Могила от пръст и чакъл покрива цялата конструкция.

2. 10.3.5. Крит

На о. Крит се наблюдават много колективни гробове в циклопски архитектурен тип с квази сводест покрив, камера за трупополагане (с диаметри от 4 до 14 метра), предхождана от дромос, който в някои от типове изглежда като голяма стая. В конструкцията на много от тези гробници е ярко изразена мегалитната архитектура.

2. 10.3.6. Пирамиди

2. 10.3.6. i. Пирамидата до село Елинико (Кефалари)

Пирамидата в Елинико е мегалитен паметник, разположен на пътя, който свързва Аргос с Тегея. Според Павзаний (2, 24, 7) това е погребален паметник (масов гроб). Входът на пирамидата е с ширина 1,35 м. и е ориентиран на юг. Архитравът се състои от два блока, които се приближават към центъра, за да образуват арковидна структура.

2. 10.3.6.ii. Пирамидата в Лигурио (Епидавър)

Пирамидата при Лигурио е оцеляла само като основа. Като конструкция е сходна с тази при Елинико. Входът е от източната страна и води към коридор, в края на който има помещение, свързано най-вероятно с пречистващи ритуали. Стена разделя на две основната част вътре, която на свой ред се пресича от втора стена.

2. 10.3.6. iii. Пирамидата на Даламанара (Pyrgaleas)

Тази пирамида всъщност липсва, за нея няма визуална или материална препратка, а само литературна. Павзаний пише, че гледана отблизо тя прилича на пирамида. Украсата ѝ била от щитове и е смятана за гробница на граждани и техни роднини, убити в битки за запазване на територията си.

2. 10.3.6. iv. Хълм пирамида при Тива (Амфеион в Тива)

Една от най-старите землени пирамиди се намира в района на Тива. Хълмът на Амфеион, както е известен паметникът, представлява вкопана в земята гробница с пирамидален изглед.

2. 10.3.7. Тронът при пещерата на Нимфолипто или Архедиму

Пещерата на Пан се намира в планинската верига Имитос в Атика. Цялото устройство на пещерата, двойният трон, статуята на божество, води до уместни сравнения за с мегалитните светилища във Фригия.

2. 11 Заключение

Втора глава завършва с обобщение на близките характеристики на мегалитните паметници в Европа. Локалните характеристики на мегалитните паметници на територията на съвременните държави България, Турция и Гърция дават основание да се смята, че Балканският мегалитизъм е феномен, който се е развил самостоятелно от този в Западна и Северна Европа.

ТРЕТА ГЛАВА

МЕГАЛИТНИ КОМПЛЕКСИ В РЕГИОНА НА ЕВРОС

3.1 Въведение

Трета глава е посветена на мегалитните комплекси на територията на Еврос. Описанието на мегалитните паметници се базира на географски характеристики, обективен анализ и цялостна интерпретация в контекст, като най-добрите възможни начини за изясняване на причините, довели до създаването им. Описанието следва типологията, предложена във втора глава на дисертацията. Гробниците са продължение и концептуална трансформация на пространството на живите, където се вижда съвместното съществуване на некропола и защитните съоръжения в естествената им среда. Интересно е да се проследи как архитектурните решения за едно или друго мегалитно сакрално убежище изразява културната идентичност от гледна точка на ритуали, традиции и вярвания.

3.2 Проблеми с хронологията, засягащи монументите в Еврос

Фокусът първо пада на проблемите с хронологията на самите монументи, защото трудно се датират паметници, при които няма открита керамика или не са провеждани археологически разкопки. Най-лесно се датират погребални монументи като долмени и скално-изсечени гробове, тъй като в самите обекти е намерена керамика. Най-ранната керамика показва периода на създаване на самия обект, а най-късно датираната керамика свидетелства за последното използване на долмена. Относителната хронология се базира на сравнителния метод, при който се взимат предвид съществуващи вече данни и се сравняват с общи черти при подобни мегалитни съоръжения, при които липсва археологически материал. Що се отнася до мегалитните обекти, изсечени в скалите, тяхното датиране остава голямо предизвикателство. Скално-изсечените светилища, олтари, кладенци и гробници рядко съдържат керамика, която да се използва като отправна точка.

3.3 Представяне и типология на мегалитните обекти

3.3.1. Долмени и укрепителни стени при Вричос (Самотраки)

Описанието на обектите започва с намерените в Самотраки долмени и укрепителни стени при Вричос. Долмените са локализирани за първи път през 1929 г.

от Андриоти. Става дума за два идентични долмена, които наподобяват споменатите във втора глава долмени в Пулия, в Кавказ и в българската част на планините Странджа, Сакар и Родопите. На острова е намерена още една мегалитна конструкция, представляваща цитадела с циклопски архитектурен характер. Интересно е да се отбележи, че керамиката, която е намерена около хълма с цитаделата е от група *Бабадаг 1*, характерна за западните брегове на Черно море, което предполага морски пътища и комуникация от средата на 11 век пр.Хр.

3.3.2. Кръгли каменни платформи при Зоне (колония на Самотраки)

Край самотракийската колония Зоне са намерени кръгови каменни платформи. При наподобяващи долмен конструкции в Зони, са намерени материали, които показват съжителство на тракийското племе кикони с пристигнали 'чужденци'. Тракийските погребални конструкции със заоблени камъни съществуват редом с некрополите на новоустановилите се гръцки колонизатори.

3.3.3. Скално изсечени гробове в Аскитес

Скално-изсеченият гроб при село Аскитес (Петрота) представлява издълбана в скалата сводеста ниша с отвор на изток. Вътре има изсечен басейн и горна сводеста ниша. Наблюдават се множество ниши и около самия гроб, а вътре при покрива на гробница са изсечени форми, които наподобяват небето. Големите изсичания представляват отделеното място за даровете към мъртвия, а по-малките наподобяват съзвездия.

3.4. Петрота

3.4.1. „Митроо” при акрополиса „Св. Георги“ село Петрота (Родопи)

Изключителен обект, който доминира пейзажа при село Петрота е хълмът, при който е построен параклис на името на св. Георги. Това е същински скален акропол, притежаващ всички характеристики на светилище на Великата богиня-майка. На юг от църквата има скала, издълбана като трон, на запад - изсечени церемониални олтари, а в северозападна посока - два скално-изсечени трона. Част от обекта са също така ниши, канали и кладенци, място за ритуално пречистване с вода.

3.4.2. Камерната гробница при Петрота

Друг интересен обект при Петрота е скално-изсечена камерна гробница, класифицирана към първия тип камерни гробници, които нямат дромос.

3.5. Исмара (Марония)

3.5.1. Скално светилище с антропоморфни ниши Исмара

В Исмара (Марония) има локализирано скално светилище с антропоморфна ниша. В местността Мармарица, близо до безспирен поток, в скалата се наблюдават издълбани очите на богинята и обособено място за дарове.

3.5.2. Йеорафанията на каменните гъби при Исмара-Марония

При Исмара са регистрирани още три скални гъби, оформени при ниската мегалитна цитадела, като една от гъбите е оформена така, че да наподобява отровната и халюциногенна мухоморка. Трите скални гъби в мегалитната крепост на Исмара възплъщават божество в Тракия от Ранната желязна епоха.

3.5.3 Фунгообразната скала с йерофания при Исмара

Формата на скалата изобразява приблизително формата на гъба с характерния пръстен, който е остатък от вътрешната лента в горната част на структурата на някои гъби, включително мухоморките. На върха на скалата има кухня, вероятно използвана за ритуали.

3.6. Долменът при Макри

Долменът в Макри (село до Александруполи) е разположен близо до мюсюлманското гробище в района и представлява голяма каменна плоча, лежаща върху две ниски опори. Кухините и каналите, които са издълбани върху долмена, много наподобяват долмените в Пулия (Италия).

3.7. Кирки

На скално възвишение, разположено на 1.3 км североизточно от село Кирки (в близост до Александруполи), наблюдаваме типичен некропол на тракийското племе кикони. Мястото има водоизточник, потоци, които извират от планината Панигури и се вливат в р. Ирини. Те пресичат скалистата местност, по която са оформени множество изсичания за дарове. При източната страна на възвишението се наблюдава скално-изсечена ниша, наподобяваща антропоморфно лице, около което са разположени още ниши, служещи вероятно за дарове към Великата богиня. Археологическите разкопки показват наличие на селище от Желязната епоха. Хипотезата, която може да се предложи тук е, че дошлите през VII век пр.Хр. гръцки колонизатори носят със себе си идеята за антропоморфното изображение, което оказва влияние върху местните тракийски племена.

3.7.2. Изсечени гробове с ниши в некропола при Кирки

Скалният комплекс е заобиколен от гробове ниши и изсечени около тях места за дарове. Наблюдават се също около 20 гроба, изсечени в скалата, като 4 от тях заслужават специално внимание.

3.7.2. i. Две скално-изсечени ниши-гробове с повече ритуални кухни

Интересното при тези гробове е, че са изсечени две дълги ниши за поставяне на телата, а около тях има много кухни, едната от които е във формата на мидена черупка. Високо над лявата погребална ниша, скалата е оформена като акведукт, така че дъждовната вода да пада насочена към нишата. Сложната конструкция и естетическото оформление насочват към възможно влияние от контакта с гръцките колонии, но и приемственост в отношението към мъртвите.

3.7.2. ii. Скално-изсечени гробове с ритуални кухни

Изсечен гроб в основата на скалата, противоположна на потока. От лявата страна на погребалната ниша са изсечени кухни, които вероятно са служели за ритуали и за дарове.

3.7.2. iii. Скално-изсечен гроб с балкон и дромос

Специално внимание заслужава и скално-изсеченият гроб, гледащ на запад и съдържащ в структурата си дромос, който отвежда до тераса. В плоската скала над нишата, от лявата му страна, се наблюдава издълбана кухня за ритуални цели, ориентирана към погребалната ниша, а зад нея - голяма издълбана купа, пълна с дъждовна вода. След това са разположени две овални кухни във форма на човешкото тяло в негатив, напомнящи за позиционирането на мъртвите, което вероятно е било използвано в ритуала на етапите на пречистване преди погребението.

3.7.2. iv. Комплекс от погребални ниши

В източната страна на комплекса се наблюдава струпване на погребални ниши с различни размери, които гледат на изток. Най-малките вероятно са били предназначени за погребения на хора в различни възрасти от едно и също семейство или са били костници, в които са поставяни костите на мъртвите.

3.7.3. Йерофании на скални гъби

На север от Кирки са локализирани четири каменни гъби с ясни следи от изсичания по тях.

3.7.3. i. Йерофания скална гъба А до Кирки

При първата гъба има скално изсичане с малки ниши, които са служили за ритуални дарове. Пред самата каменна гъба минава поток - още една индикация за сакрално място.

3.7.3. ii. Йерофания скална гъба Б до Кирки

Каменната гъба е разположена на 500 метра от другите мегалитни гъби. Височината ѝ е от 2.5 м и е пряко свързана с намиращия се наблизо поток.

3.7.3. iii. Йерофания скална гъба В до Кирки

Каменната гъба е изсечена в съществуващата скала. От северната ѝ страна има ниша за погребални цели, където очевидно костите на мъртвите са били положени за ритуалите на коронация и апотеоз. На северната страна на съседната скала са издълбани три стъпала, което е показателно за свещеността на мястото, докато каменни основи могат да се видят на запад от монумента до брега на река Ирени, вероятно *теменос* на светилище.

3.7.3. iv. Йерофания скална гъба Г до Кирки

Четвъртата каменна гъба се намира северно от с. Кирки - на кръстовището на чакълестия път, който води към параклиса "Св. Параскева" на върха на хълма и пътя към съвременното гробище. Голям кръгъл камък, лежащ на къса каменна основа, образува гъба с късо стебло и голяма шапка. В центъра на шапката наблюдаваме изсичане, свързано вероятно с култови ритуали.

3.7.4. Зооморфно женско божество-крава върху скала до с.Кирки

Един от най-забележителните мегалитни обекти на територията на Кирки е зооморфният образ на женско божество, изобразено върху скала. Обектът се намира северозападно от с. Кирки. Изображението е оформено от бадемовидно изсечени очи и вежди, ноздри, врат. Скулптурната характеристика предполага тяло на бик, крава или вол. На 50 метра югоизточно е издялан еректирал фалос. Скалата с глава на крава най-вероятно възплаща богинята крава, докато фалосът е мъжкият аспект на божеството. Отново в наличност са два аспекта, интегрална част от Дионисиевия култ и магическия акт на йерогамията.

3.7.5. Изсечен в скалата гроб с две врати в района на Кирки

Друг обект в района на Кирки с изключително символично значение е изсечен в скалата гроб с две врати. В самия гроб се наблюдават малки кухни за дарове, но впечатляващи са двата входа – единият от ляво, който сочи на запад-югозапад и десен,

който води към мястото на погребението. Може да се смята, че този гроб е предназначен за знатен мъртвец.

3.8. Изсечени в скала гробове пред параклиса "Св. Илия" – близо до пътя Кирки-Авантас

В близост до параклиса „Св. Илия”, свързващ селищата Кирки и Авантас, е разположен комплекс със скално-изсечени гробове. Комбинацията от гроб, покрит с погребална плоча и други два гроба по-ниско от този може би говори за комбинация от лобно място на знатен за местното население човек и за хора, които са били с по-нисък социален ранг.

3.9. Скално светилище с антропоморфни ниши при село Потамос

Скално светилище с антропоморфна ниша беше локализирано и край с. Потамос. Антропоморфната ниша е оформена върху скално образувание над минаващата река, точно срещу старата гара на Потамос. Нишата е заобиколена от множество изсичания, предназначени за дарове. На 200 м. в източна посока се виждат издълбани стъпки в скалата. Те много напомнят на стъпки от статуя, но може да става дума и за маркери на символичното присъствие на божеството. Мегалитният комплекс съдържа всички елементи, характерни за сакрално място, а на югоизток от този хълм има още една ниша с антропоморфен характер с издълбаните очи на богинята.

3.10. Светилището при манастира "Лофос"

Светилището при манастира Лофос по пътя Авантас – Есими също има забележителни характеристики, които се свързват с Великата богиня. Това, което е различно при този мегалитен обект, е съзвездие Голямата Мечка, което се вижда ясно различимо издълбано в скала на върха. Цялата скала е осеяна с атрибути на сакрално място: изкачване от северната страна разкрива олтар до трона на богинята, слънчеви дискове, ориентирани на юг, ясно различими са очите на Богинята-майка и изсичания в скалата, събиращи вода.

3.11. Изсечен в скалата гроб с две врати в района на Нипса

В северозападната част на хълма Цифлики, разположен на запад от селището Нипса, е локализирана скално-изсечена гробница, принадлежаща към категорията скално-изсечени тракийски гробници с камера с вход и втори отвор на покрива, покрит

с каменна плоча. Каменната гробница има северозападна ориентация и много сложна фасада, характерна за гробниците на Тракия. Външността е увенчана от две припокриващи се арки.

3.12. Укрепления и долмени при Кила

При село Кила (обл. Еврос) е регистриран и мегалитен обект, свързан със защитни функции. Той се намира при хълма Кале (205 м височина). Руините се състоят от овална крепостна стена, която заобикаля върха и образува долната цитадела, докато по южната част на хълма се намира втора - по-малка. Оградата на долната цитадела днес се съхранява в състояние на куп от камъни, които в древността са изграждали укрепителни стени със сух градеж. В горната цитадела е запазена зидарията на укреплението в оптимална форма с широчина 3 м. Максималната запазена височина е 2 м.

3.12.1. Монументален некропол в Кила

На югозапад от хълма с цитаделата се наблюдава група от мегалитни обекти, датирани от 9 до 6 век пр.Хр. Те могат да се обединят под термина монументален некропол, състоящ се от долмени с дромос, долмен без дромос и цистови гробове. За съжаление не всички долмени са добре запазени, но тези, които са останали, дават важна информация за спецификата на монументалния некропол при Кила.

3.13. Некропол с долмени в Петротопос (Котрония) и йерофания със скална гъба

Важен обект в плеядата от мегалитни монументи в Еврос е некрополът от долмени в Петротопос в района на Котрония. Там има и каменна гъба, свидетелство за йерофания. В района на Петропос – южната част на Родопска планина – са намерени голям брой гробове и долмени. Общо наброяват тридесет при малкото плато върху издължен склон в планината с изложение на север. На място има малък поток и каменна гъба, която превръща скалата в йерофания.

3.13.1. Основен коментар за долмените в Петротопос

Повечето долмени в този култов комплекс имат големи размери, страничните плочи изпъкват много от земята и имат страничен отвор, който гледа в камерата. По-малките гробове имат странични плочи, които са на ниво с повърхността и са оформени като цистови гробове. Всички гробове са направени от шистова скала, която е в изобилие в района. Погребалните монументи са поставени на 15 платформи, с по един

до 5 долмена или цистови гробове. Долмените са ориентирани изток-запад, докато другите гробищни конструкции са север-юг или гледат на северозапад или югозапад.

3.13.2. Йерофания със скална гъба

Изсичането на каменна гъба в района е тотемен символ, който превръща мястото в свещено. Целият комплекс, в комбинация със скална гъба, течаща вода и мегалитни погребални съоръжения, индикира сакрално място, което е създадено според религиозните разбирания и социалните нагласи на общността.

3.14. Скално светилище с антропоморфна ниша край Проватона

На северозапад от село Проватона са локализирани останки от тракийско селище. На север от него е разположено скално възвишение с антропоморфна ниша, чийто основен акцент е върху очите на божеството, което персонифицира скалата. Между селището и скалното образувание тече поток.

3.15. Лефкими

3.15.1. Голямата пещера „Вува” Лефкими в префектура Еврос

На хълма Геракина между селата Левкими и Дадия има естествена пещера, наречена „Голямата вува“. Малко поточе пада от върха на скалата, а до него е разположена абстрактно оформена колона във форма на фалос. Пещерата се състои от две несъразмерни камери, разделени от скала. В средата на голямото помещение се наблюдават ниши.

3.15.2. Укрепителна стена и каменни струпвания в Левкими

На югоизток от Лефкими има силно разрушена укрепителна стена. Контурите на скалата са разпознати чрез сателитна карта. В подножието на стената се наблюдават струпвания на купчини камъни, които е възможно да са от гробници. Това предположение се прави, заради сравнителния анализ с подобни струпвания на камъни в Източна Тракия, където каменни насипи покриват погребалната камера.

3.15.3. Долменът при Чатал Кая

На северозапад от Лефкими е разположен полуразрушен от иманяри погребален монумент, от който са останали 4 големи вертикални плочи, чиято конструкция може да се оприличи на долмените с галерия. Структурата на запазения паметник и самото място много напомнят на земната пирамида Амфеион при Тива.

3.16. Светилище със менхир-статуя до Филакто

В местност с издължена скала при каменния бряг на поток се намира статуя-менхир с неправилен контур. На плоската страна могат да се видят две ниши, които му придават антропоморфен вид и свидетелстват за човешка намеса в оформянето му. На гърба на менхир е изсечен басейн, вероятно използван за дарове. На брега на потока, в непосредствена близост до менхир, има очевидни изсичания – басейни, олтар и кухни, в които са поставяни дарове при ритуалите на поклонение към водата (потока) и йерофанията. Наличието на малък олтар до статуята-менхир показва сходства между траките и гърците в церемониалния живот на поклонение и извършване на жертвоприношения.

3.17. Лагина

3.17.1. Скално светилище с антропоморфна ниша в Лагина и йерофания с каменна гъба

На склона на скалиста височина в района на с. Лагина се издига хребет, който завършва с остър връх. Морфологията на заобикалящите го скали и контури са били от особена важност за религиозното съзнание на античния човек, който изгладил хребета така, че да му придаде форма на гъба, а оттам и да сакрализира мястото. Само на 300 метра северно от гъбата е разположен скалист терен, на чийто склон е оформена антропоморфна ниша, а на близко разстояние в югоизточна посока е разположено възвишение с наличие на стена, построена от камъни без хоросан.

3.17.2. Скално светилище с антропоморфна ниша до Лагина и йерофания с каменна гъба

На южния склон на хълма Псилокорифи в Лагина се виждат две дълги скално-изсечени ниши, които съставляват антропоморфно лице – знак за намиращото се там тракийско светилище, посветено на женското скално божество.

3.18. Скално светилище с антропоморфна ниша, йерофания с каменна гъба и скално изсечени гробове близо до Дадия

В югоизточната част на скалистата местност Ики кая (Две скали) при с. Дадия се наблюдават ниши, изсечени в скалата с железен инструмент, полукръгли ниши и коридор за лесен достъп до върха на възвишението и до изкопаните гробове. На хребета на скалата са иссечени ниши и менхир под формата на гъба.

3.19. Долмените при Руса

На разстояние 30 м. югоизточно от пътя Дерео-Руса в местността Скопия, почти в центъра на могила с диаметър 20 м., е разположен сравнително добре запазен долмен. И четирите му страни са на мястото си: северната плоча е дълга 4.38 м., южната - 3 м. Наклонът на този обект е много характерен, а отворът от източната страна свидетелства за наличието на къс дромос.

Други погребални мегалитни конструкции на територията на с. Руса са намерени при старото мюсюлманско гробище, където редом с мюсюлманските погребения стои внушителен долмен. Това говори за една дълговечна сакралност на мястото, уважение към мъртвите, културно и религиозно разнообразие.

Разкопките при Дикела и Скопия разкриват мегалитни погребални паметници, обградени от елипсовидна шистова платформа, сред които интерес представлява гроб с камера и дромос. Стените на камерата и входа са съставени от удължени плочи, които постепенно се стесняват навътре, за да се покрие гробът по-лесно. Камерата е с неправилна четиристранна форма и е покрита с плочи.

3.20. Релеф с каменна гъба – светилище на Дионис Сабазий в Магази (древна Жириния, Зиринис или Зервае)

В района на Магази, близо до с. Корнофолия и до древния град Зервае, са открити скални гъби и два оформени в скалата кръга. Край скалните гъби е разположена преса за вино, която придава на мястото допълнителна сакралност. Този факт и името на местността Магази (букв. „правя магия“) ни дава възможност да тълкуваме мегалитния комплекс като светилище на екстатично божество, най-вероятно Сабазий.

3.4. Коментари на доказателствата за откритите паметници – културно-исторически и геоложки подход

3.4.1. Тракия: Великата богиня-майка и Дионис Сабазий

Намерените в Егейска Тракия скални гъби са локализираны в близост до некрополи, което ни дава основание да търсим връзка между гъбата-божество и погребаните мъртви. Изсичането на фунгообразни форми на подобни места показва йерофания, защита и посредничество със света на мъртвите. Вероятно гъбата с изсечена ниша въплъщава идеята за търсенето на единение с божеството и починалия.

Откритите на територията на Еврос мегалитни гъби биха могли да се разделят на два вида: гъби без кухни или ниши за дарове /например при Лагина и Исмара/ и гъби с ясно изсечени места за дарове /например при Кирки/, което говори вече за култовия характер на мястото. Участието в свещените ритуали давало социален престиж, което свидетелства за развитие на общество, свързано в своята вяра. Такова обединение свидетелства и за развитие на религията. Едновременното съществуване на каменни гъби с антропоморфни ниши при скалните светилища при Кирки, Лагина, Дадия, говори за съвместно съжителство на мъжкия Сабазий (символизиран от изсечената гъба) и женското божество – Великата богиня-майка. Моделите на тази древна религия се повтарят при светилището в Потамос, при Филакто, където има статуя-менхир с ниша на върха и канал и при конструкцията с менхир-стела при Лагина. При Магази се наблюдава изсечен слънчев диск, редом с каменната гъба, което ясно говори за светилище, носещо слънчевия и хтоничния символ, въплъщение на Дионис Сабазий.

3.4.2. Македония: Великата богиня-майка и Дионис Сабазий

От трагедията на Еврипид „Вакханки“ става ясно, че Дионисиевият култ в Македонските земи е бил все още в примитивна форма през 4-ти век пр.Хр. Оргиастичното божество, което принадлежало към кръга на Великата богиня е нееленизирания Дионис, чийто култ е запазил примитивната си ритуалност, загубена при атическите ритуали. Дионис като партньор на Великата богиня, е намерен в много храмове на богинята в древна Македония (Лити, Левкопетра, Вермио, Вергина, Пела, Потидеа и Солун) и не случайно двете божества са заедно, заради оргиастичните измерения на култа.

3.4.3. *Amanita Muscaria* и *Pantherina*

Що се отнася до идентификацията на Дионис Сабазий с гъбата *Amanita muscaria* (Червена мухоморка), тя става възможна след като Р. Уасон, А. Хофман и К. Рак разкриват, че енигматичната *Soma* от индийските Веди всъщност се извлича от гъбата Червена мухоморка. Заради халюциногенните си свойства, тя попада в центъра на култа за индоевропейското население преди 3500 г.пр.Хр. Вероятно използването на гъбата се асоциира със създаването на най-старите религии на континента. Миколози, изследвали описанията от древните източници и ефектите, причинявани от самите гъби, са открили свидетелства за използването на *Amanita muscaria* в древна Индия и Иран, но и в съвременни племенни общности в Сибир. Има интересен описан случай, в който баща на болно дете, за да получи лекарството за сина си, поглъща приготвената гъба и получава видения със свръхестествени същества, които му казват какво да

направи. За целта на проучването, в дисертацията са приложени и паралели от България.

3.4.4. Дионис Сабазий: Богът на екстаза в античната иконография

Боготвореното в Древна Тракия ентеогенно растение гъба-божество се нарича Сабазий, приет и въплътен в божеството, което гърците наричат Дионис, т.е. ди-у-ну-со-йо, прочетено за първи път върху стела в Пилос. Справките с представянето на многоликото и екстатично проявление на Дионис Сабазий в античната иконография също са много показателни, тъй като в нея могат да се видят метаморфозите на Дионис и постепенното му преминаване от оригиналната форма, свързана с халюциногенните гъби към античния Дионис, асоцииран с виното. Сведенията показват уникални репрезентации на култа и промените, които той претърпява на места, където се използват различни субстанции, целящи да доведат до екстаз на сетивата, до общение с мъртвите или до гадаене на бъдещето.

3.4.5. Връзката между Дионис Сабазий и Хаома-Сома

Идентификацията на Хаома-Сома с Дионис Сабазий се базира на общите елементи, които характеризират двете сакрални същности. Според Уолбърг, етномиколожките открития и античната литература свидетелстват, че разселилите се народи на Евразия носят със себе си описания в Ригведа оригинален ритуал. Той запазва формата си в древна Индия и Персия, докато при индоевропейците в Мала Азия и на Балканите арийското божество постепенно е заместено от семитското божество Дионис. Писмените източници от Древна Гърция обаче са запазили следи от оригиналния култ. Критериите, по които теорията открива сходствата са шест: двата култа целят екстатично поведение; двата култа изискват постигане на чисто духовно състояние; двата култа споделят общ идиосинкратичен мит; лингвистични сходства в произхода на имената; двете божества имат идентични зооморфни и антропоморфни асоциации; сходства между физическия ефект, който приготвените субстанции причиняват.

3.4.6. Геологически проучвания на скалните гъби в Егейска Тракия

Шест от мегалитните гъби, открити на територията на Еврос и представени в съдържанието като скална гъба А, скална гъба В, гъбата при Петротопос, гъбата при Лагина, гъбата при Исмара, гъбата при Магази са проучени геоложки. Резултатите показват, че не са пренасяни камъни и скали от други райони. С изключение на гъбата при Исмара, човешката обработка е ясно видима при всички изброени каменни гъби.

3.4.7. Заключение

Дионис Сабазий е почитан от киконите във формата на скална гъба. Скалните гъби-божества са открити в некрополи – факт, който обозначава тяхната насоченост към погребалните ритуали и мъртвите хора. Показателен е примерът с дионисиевият фестивал Антестерия, който всъщност е екстатичен фестивал, свързан с видения за мъртвите. Древните смятали, че разломите в земята, пещерите и дълбоките ждрела функционират като входи, водещи до подземното царство на мъртвите. На тези места се извършвали ритуали, призоваващи мъртви хора. Хидромантичните указания от гръцките и египетските магически папируси дават сведения за основното изискване за такъв обред – да се осигури контакт с подземния свят, с мъртвите и адските демони. В некропола при Кирки се наблюдават изсичания, ями и монументална гробница с големи изсичания на върха, тоест в директен контакт с нишата, където е бил погребан мъртвецът. Възможно е мегалитното светилище край Кирки да е било регионален оракул от типа на Некромантейона или място, където траките са практикували ритуали за призоваване на знаменити мъртви, за да ги молят или разпитват за бъдещето.

3.5. Типология на мегалитизма в Еврос и Югоизточни Родопи

3.5.1. Долмени

Долмените при Зони, Руса, Кила и Петротопо са разположени на подравнени платформи или върху каменен подиум и откъм тясната или откъм широката страна е оформен отвор. Не са запазени покриващите плоскости на много от съоръженията, заради иманярската дейност в региона.

3.5.2. Скално-изсечени гробове – скално-изсечени гробници

Базиран на типологията на проф. Делев, в префектура Еврос и в Югоизточните Родопи са представени всичките три типа скални гробници: Гробницата с камера в Петрота; камера изсечена в скалата и вход без дромос; при Нипса, скално-изсечена гробница с два входа, един отпред и един от тавана, или в Кирки където двата входа са изсечени откъм фасадата; в Петрота и в Авантас пред параклиса „Св. Илия”, изсечени гробове с покриваща плоча на входа към гробницата. Кухините, изсечени в гробниците при Петрота, Аскитис, Кирки, Потамос и др. са имали ритуален характер и са били използвани за погребални дарове, докато големите шарпани са изсечени близо до гробниците и в контекста на светилището, са използвани за пречистване на мъртвите тела.

3.5.2. i. Социални различия и йерархично превъзходство в некропола при Кирки и скалните гробници с две врати

Наблюденията идентифицираха социални различия, изразяващи се в различните архитектурни техники при направата на погребалните съоръжения: 1) по начина на изсичане според това дали има обработка на гробниците; 2) в множеството изсичания близо до или над нишата на погребението; 3) в гроба, ако е в границите или в центъра или в най-високата точка на некропола, с ориентацията на погребението и на нишите без фиксирана посока на хоризонта, където по-важно разпространение е близостта на погребалните ниши до течащия поток.

3.5.3. Скупчвания на камъни (*Cairns*; *Specchie* на италиански)

Натрупването на камъни е още един погребален феномен, локализиран край Лефкими, който се вписва в археологическия контекст на близкото мегалитно укрепително съоръжение доминиращо хълма.

3.5.4. Олтари, ритуални ями, кладенци за пречистване

В типологията на мегалитизма в Еврос влизат и множество олтари, ритуални ями и кладенци за пречистване. Много от регистрираните обекти на пръв поглед не показват някакво утилитарно използване на изсичанията, но голямата им повтаряемост предполага обратното.

3.5.5. Укрепления

Описанието на само три укрепителни съоръжения при Вричос, Кила и Лефкими в контекста на мегалитното строителство, е само малка извадка от защитните структури на местното тракийско население. Обектите имат редица сходства, но и много различия, които трябва да се регистрират при археологически проучвания.

3.5.6. Светилища

3.5.6. i. Менхири

Макар да няма много примери с менхири в тази част на Тракия, то поне е ясно, че те са присъщи на скалната морфогенеза, заради тяхната особена форма. Менхирите понякога са оформени като скална гъба, друг път като тирс, а понякога са превърнати в стела-менхир, заради изображението на двете очи, издълбани в голата скала. Общото между тях е, че имат церемониални кухни. Тяхното предназначение е с ритуални функции и като светилища.

3.5.6. ii. Антропоморфни ниши: Тракийската иконография на Великата богиня в Егейска Тракия

Присъствието на антропоморфните ниши на територията на Егейска Тракия се изразява в изсичането на очите на богинята в скалата. Показателни са изображенията при Кирки, където дълбоко издяланите ниши оформят лицето или маската на богинята, за да изобразят субстанцията на тракийската доктрина като придават лице на едно огромно и безсмъртно божество. Същите тези очи наблюдаваме в светилищата при Филакто, Лагина и Проватонас, при Исмара, Потамос, Петрота. Не по-малко впечатляващ е и зооморфният образ на женското божество при Кирки, където богинята е изобразена с кравешки черти върху скалата, в съчетание с плодородната сила на мъжкото божество, присъстващо като каменен фалос. Това свидетелства за тотемични ритуали свързани със свещения брак. Показва също посвещението към Великата богиня-майка и по тези земи, такова каквото го виждаме във Фригия, в Източните Родопи, в Самотраки и т.н.

3.5.7. Символични елементи при формирането на сакралния тракийски пейзаж

Слънце: Слънцето има важна функция във вярванията, свързани със задгробния живот. Не случайно долмените в Тракия имат слънчева ориентация, тъй като движението на слънцето в небето е парабола за живота: всяка вечер то слиза в света на мъртвите, а на следващия ден отново се появява. Проникването на слънчевата светлина в изрязания отвор има йерогамен символизъм, но и чисто утилитарни функции - за определяне на важни дати от Слънчевия календар.

Вода. Водата е символ на неизчерпаемия извор на живота, който тече постоянно и предпазва и обновява човека със сакралните си сили. Данните от намерените свещени места в Егейска Тракия, показват че водата присъства навсякъде и е важен елемент в ритуалите на тракийското племе кикони.

Скала: Скалистото тяло представлява резиденцията на боговете – символ, емблема, получател на тяхната сила, недвусмислен свидетел на религиозен акт. Скалата е персонифицирана с оформянето на очите и е почитан хтоничният аспект на Великата богиня, Деметра или Кибела. В скалата има издълбани символични стълби, тронове, олтари, кухни за пречистване, соларни символи, ниши, считани за култов обект, независимо дали съдържат образа на богинята.

Траките предават чрез работата си в ландшафта своите вярвания. Тези човешки конструкции, използвани, изоставени, може би повторно използвани, ограбени в кръговете на историята, са част от традицията и културното наследство на Егейска Тракия. Може би именно в мистичните древни пейзажи най-добре се вписва Орфическата доктрина, която се гради на вярата в смъртта и прераждането на мъжкия бог и следователно в продължението на живота отвъд за този, който вярва в него. Следователно пейзажът на Егейска Тракия е израз не само на природата, но и на мита, културата, историята. Той е релеф на времето и пространството.

Заклучение

1. Сакралното и профанното, представени като общо въведение във феноменологичното и историческото изследване на религиите, се опитва да се съсредоточи върху ценностите на религиозния опит, който може да бъде намерен както в контекста на архаичната святост, така и в рамките на едно профанно схващане за света, каквото имаме днес. Тясната връзка между символизма и съзнанието, както и между едни и същи специфични характеристики на сакралното и профанното, разкрива как модерните лаици, живеещи в общество, превърнало смъртта на Бог в истинска теология, остават наследници на религиозните вярвания на предшественици си.

Шаманизмът – най-древната духовна практика, позната на хората, е в директно отношение със сакралното, целящ да привнесе хармония и баланс между световите. Екстатичното състояние на шамана се постига чрез барабанни звуци, подсилено с наркотични отвари. Отварите са направени от гъби с халюциногенни качества, поради което гъбите са обожествени в скални изсичания и са почитани като светилища: Бели Пласт (България), Лагина (Егейска Тракия), при Петротопос и Кирки; също така и в Западна Европа – при гробищата Хейшъм в Шотландия. Наред с това форми на шаманизма се наблюдават при мистериите на Кибела, където се използва барабан; при Дионисиевите и Елевзинските мистерии с използването на халюциногенни отвари, като при тези два култа се откриват и основни елементи от Орфическата доктрина. Вярата в божественото и следователно в безсмъртието на душата, от което тя произлиза, изисква спазването на аскетичен живот, за да се избегне загубата на това безсмъртие. Така преди всичко, шаманът е бил способен да лекува най-страшната болест в примитивните общества – загубата на душата. Шаманистичният екстаз се движи в така наречената Axis Mundi – идеалният път, който тръгва от недрата на земята до небето, чийто символични и конкретни корелации са представени чрез свещеното дърво, планината, долините, скалните пещери.

Пътят в Орфическите мистерии, Кабирите и Елевзинските мистерии е класическо шаманистично посвещение с духовни изпитания, които водят участниците извън границите на съзнанието. Тези посвещения и ритуали се извършват в недостъпни планински местности, считани за седалище на божеството и символ на Axis Mundi. Пещерната част на планината има същата аксиална символика и е символ на Вселената. Мистериозните ритуали на Великата богиня-майка и йерогамията със слънцето са

практикувани в дълбините на нейните недра, докато инициационните ритуали се практикуват на върха на планината, след анабаза от пещерата до върха, както се вижда в примера при Петрота в гръцката част на Беломорска Тракия.

2. Голямата гъстота от менхири, долмени, гробници с дромос и други свещени конструкции, съществуващи в Атлантическа Европа, са породили многобройни популярни вярвания, понякога много сходни дори при голяма отдалеченост на районите, при които има наличие на мегалитния феномен. Масовото въображение е било вдъхновено с идеи за далечни древни времена, в които Европа е обитавана от гиганти, като на някои места все още съществуват народни вярвания, че тези мегалити имат лечителски функции, даряващи най-често плодовитост. Мегалитните паметници основават своето съществуване на религиозна идеология, която в последствие придобива стойност на силен териториален маркер и следователно на метафоричен защитник на територията.

Мегалитизмът е свързан със земеделските общества и концентрирането на сила, власт и ресурси след появата на земеделието и отразява подредено общество, което поетапно се организира във все по-комплексни форми. Неолитната епоха носи в себе си и развитие в отношението на хората към мъртвите, в концепцията за задгробния живот и религията; ясно видими от преминаването от единични погребения в пещери към погребения в колективни гробници в мегалитни монументи и със сигурност на нов вид ритуалност.

Култът е насочен към мистериите на природата: планините, водите, животните; към мъртвите и към тъмните елементи на съществуването, които могат да се разделят от бинарната опозиция живот-смърт. Нуждата от такъв тип архитектура идва като конкретна експресия на колективното и в края на краищата като елемент на утвърждаване и престиж пред други общности. Въпреки това няма единно еволюционно развитие на този феномен, при който може да се наблюдава наличието на архаични типологии в някои популации, съвпадащи с по-напреднали архитектури. Противно на това, което може да се мисли, няма преход от по-прости форми към по-сложни форми и от по-малки по размер паметници към по-големи внушителни измерения в мегалитното развитие.

Един от най-старите мегалитни монументи, датиран с радиовъглеродния метод, е на 4800 пр.Хр. Това е гробницата Керкадо (област Бретон, Франция), която подобно на Гавринис и Нюгрейндж има ориентация на входа в посока зимното слънцестоене. Гробницата се състои от дромос, камера, насип и менхир на върха на структурата.

Менхирът не е самотен феномен. Пещерната гробница при Лефкими в гръцката част на Тракия има същите погребални функции с ниша, изсечена вътре в пещерата и менхир на върха. Наблюдават се също така прилики в изсичанията на повърхността на хоризонталните плочи между долмена при Макри и долмените при Скузи и Сферакавали в Пулия (Италия). Съществува и видимо сходство между свещения кладенец Гърло близо до София (България) и свещените кладенци на о-в Сардиния. Друг локален феномен се свързва с изсечени в скалата ями с посока, ориентирана според движението на слънцето. Това са конструкции, които са определяли лятното и зимното слънцестоеие с календарна и ритуална насоченост. Такива конструкции са намерени в Мала Азия, в Сицилия при Пицо Пиетралунга, в България и както показва настоящото проучване в Егейска Тракия при манастира Лофос.

Балканският мегалитизъм, сравнен с този при Атлантическо крайбрежие и Северна Европа, може да се определи като самостоятелно развил се исторически феномен, защото няма импозантното величие на западноевропейските образци. Липсващото величие се дължи на автономна идеология, свързана с погребалните практики.

3. На територията на Егейска Тракия най-архаичните сакрални места представляват умален модел на космическия пейзаж. Това са места, изпълнени с обработени камъни или изсечени скали, с присъствие на потоци, дървета, олтари, жертвени ями и скално-изсечени улеи. Понякога сакралното място е формирано от скално-изсечени гробници или от присъствието на долмен, от изсечени в скалата божествени символи и т.н., белязали естествения ландшафт от човешката намеса.

Всъщност култовият комплекс камък-растение е представяне на древния символизъм на сакралното място, като в Егейска Тракия тази комбинация с каменната гъба съставлява вегеталната проява на безсмъртието. Божеството е приравнено с гъбата, която приема ролята на космическото дърво. Това значи, че комплексът с божествената гъба, заобиколен от космологични знаци, се намира на сакралното място, възприемано като „центъра на света” – там също е изворът на живота, младостта и безсмъртието.

Гъбата се е наложила в религиозното съзнание чрез своите халюциногенни свойства и чрез фалическата форма, която се свързва с Дионис. Никога едно растение или дърво не е почитано заради самото себе си, а заради това, което разкрива, което означава и което заключава в себе си. Скалата представлява превъзходството на дълговечността, а гъбата, която умира и се преражда без сеитба, символизира свещена

сила на живота. По този начин комбинацията гъба – скала – вода създава сакрално място. В същия скалист пейзаж траките почитат женското божество, което са изобразявали с две изсечени в скалата очи. Това е Великата богиня-майка - Деметра или Кибела – защитница на плодородието, на земята и на мъртвите.

Великата богиня-майка с антропоморфни черти присъства на скалата, заедно с мъжко фалическо божество, въплътено във формата на каменната гъба. Същият култ на Великата Майка и нейния *пáρεδρος* получаваме от археологическите изследвания в Македония: Лити, Вергина, Пела и Потидея. Литературата и древната иконография показват, че почитаният мъжкия бог е Дионис Сабазий, чието почитание предрича на посветените идентификация с божеството. Троновете до олтара при акропола в Петрота в Родопи служат като емблема на божествата – на богинята и нейният сподвижник - и като напомняне за тяхното невидимо присъствие в човешките измерения. Това е най-добрият пример за йерогамия сравним с фреската в Казанлък - типичен пример за Великата богиня и героят (*пáρεδρος*), който седи до божеството като я държи за ръка – символичен акт, показващ йерогамичната връзка между богинята и героят принц.

Мистериалният култ за инициация в скално-изсечените пещери-утроби се извършва в специални дни според слънчевия календар. Посветените наблюдавали слънчевия лъч, който прониквал в пещерата-утроба като космогонична метафора за свещения брак между Великата богиня-майка и Слънце-Синът. Тази връзка представлява ядрото на устно предаваната Орфическа вяра. Поради тази причина тракийският орфизъм е вяра в безсмъртието на енергията, сяпа надежда за човешката вечност. Паралелно с това на тези мегалитни „обсерватории” древните измервали времето и определяли земеделския и ритуалния календар. Много от тези мегалитни структури са построени в наблюдателни позиции, за да се проследява движението на слънцето по време на слънцестоенето и равноденствията, както и на луната с нейните много по-сложни цикли на движение.

Менхирите, откривани и до днес в гръцката част на Егейска Тракия, са свойствени на естествената скална морфогенеза. Поради тяхната особена форма, те са издълбани и оформяни в древността от местните тракийски жители в религиозни паметници. Менхирите, идентифицирани досега в Егейска Тракия, имат формата на гъба (при Исмара, Кирки, Петропос, Лагина, Дадия), понякога те са оформени като тирс (Лефкими) и понякога представляват статуя-менхир, статуя-стела или колона-статуя, заради изсечените върху скалата очи, какъвто е случаят с Филакто. Предназначението на всички менхири е да са точка на поклонение и светилища, тъй като

антропоморфните ниши представляват почитаната женска богиня Кибела или Деметра, а менхирът възплъщава върховното мъжко божество.

Настоящото проучване добави нови мегалитни обекти на картата на територията на Егейска Тракия. Освен чисто географските и архитектурни данни на новооткритите паметници, в самите мегалитни обекти бяха открити индикации за съществуването на древни култове, свързани с Великата богиня-майка, с Тракийския Дионис, със следи от шаманистични ритуали и с древни мистериални практики, които са били насочени към общуване с мъртвите и към вярата в задгробния живот и безсмъртието на душата. В този ред на мисли, колкото повече научни данни и изследователски материали се натрупват като сведения за ритуалния живот и характеристиките на сакралните и погребални мегалитни монументи, толкова повече това, което изглежда като далечно, непознато и мистериозно, ще се осъзнава като част от общата история на Балканския полуостров и на историята на Европа и ще отключва познанието за нас и за нашите съвременни вярвания, суеверия и поведение пред мистерията на живота.

Справка
на научните приноси в дисертационния труд на Ставрос
Киотсекоглу

1. Основен принос на дисертацията е локализирането, проучването и интерпретацията на неизвестни на науката мегалитни обекти: скални светилища, скално-изсечени гробници, долмени, гъби и други скално-изсечени монументи от територията на Еврос, обхващаща гръцката част на Югоизточните Родопи.
2. Проучването подкрепи тезите на Валерия Фол и Александър Фол за хиерогамията като основен елемент в древнотракийските ритуали и в земите на Киконите. Образът на благотворните слънчеви лъчи на мъжкия бог (богът-слънце) действат като фалически еквивалент при акта на оплождане (хиерогамията) на Великата богиня-майка, която е символизирана от трона, а по-късно придобива и антропоморфни характеристики. Присъствието на фалическата каменна гъба, „израстваща“ от недрата на майката земя, представлява триадичната идея на древната индоевропейска религия.
3. По време на теренните проучвания в Егейска Тракия бяха открити следи от наличието на шамански ритуали и следователно на общуване с духовете, достигнато чрез шаманистичен екстаз в древногръцкия смисъл на думата. Развитието на шаманизма е видимо в култовите практики, известни от Дионисиевите мистерии, почитането на Кабирите, Орфическите ритуали, празниците на Великата богиня-майка. Гореспоменатото потвърждава твърденията, срещани в древните източници, определящи Тракия като мистична или мистериална страна.
4. Общата иконография с две изсечени в скалата очи в Елевзина и в гръцката част на Егейска Тракия свидетелства за мистериалната връзка между Елевзина и Тракия, в чийто ритуали главна героиня е Великата богиня-майка. Тя е почитана в Тракия като плодородно божество, но в същото време е защитник на мъртвите. Сходствата на Елевзинските мистерии с орфическата сотериология се срещат главно в есхатологичния характер на двете практики.

5. Тракийското възприятие за безсмъртието и възхвалата на душата, изразено в посмъртната перспектива на погребалните съоръжения, съвпада с възприятието на древните гърци, описано в Омировата Одисея - книга 13 (109-112) и потвърдено от златните плочки. Идеята за единението с божественото, изкуплението, използването на вода за посмъртни ритуали, прераждането и концепцията за победата на живота над смъртта са общи орфико-дионисиеви елементи, споделяни от траки и елини, макар това да са две общества с различна културна еволюция. Древногръцкият орфизъм е трансформиран от Питагорейците във философска доктрина, в едно аскетично и пожизнено пътешествие за трансцендентална истина, докато в Тракия учението е предавано като вяра и ритуалност в устна форма.

Публикации
по темата на дисертационния труд на Ставрос Киотсекоглу

- 1. Stone Mushrooms of Thracian Megalithic Sanctuaries.** In: Dionysus in Thrace: Ancient Entheogenic Themes in the Mythology and Archeology of Northern Greece, Bulgaria and Turkey. Regent Press. Berkeley, Chalifornia
- 2. The Thracian Iconography of Great Goddess in Aegean Thrace** В: *Култура – Памет – Идентичност*”- Сборник с материали от международна научна конференция, посветена на 20-годишнината от основаването на катедра културология към Югозападен университет Неофит Рилски Благоевград 2017
- 3. The «Μητρόο» of the Acropolis St. George in the Village Petrota of Rhodope** In: Megalithic Monuments and Cult Practices. Proceedings of the Second International Symposium Megalithic Monuments and Cult Practices. Blagoevgrad, 2016
- 4. Thracian Megalithic Sanctuaries from Prefecture of Evros, Greece** In: Megalithic culture in Ancient Thrace, Blagoevgrad 2015. Web: <http://satrae.swu.bg/books/compendium-megalithic-culture-in-ancient-thrace.aspx?lang=en>
- 5. Grave-Heroon dug in the Rock in the Region of the Village of Kirki** В: „Интердисциплинарно изследване на мегалити” Шумен 2015.